

LÕUNAEESTI KEEL JA KULTUURILUGU

GÜMNAASIUMI AINEKAVA AJALOOOLISE VÕRUMAA KOOLIDELE

Ainekava koosneb 3 kursusest (105 t) ning annab ülevaate lõunaeesti keelest ja kultuuriloost alates esimestest kirjalikest allikatest kuni tänapäevani ning tutvustab lähemalt eri piirkondade (Tartu, Mulgi, Võru, Setu) keelelist ja kultuuriloolist eripära. Ainekava on võimalik piirkondlikku eripära rõhutades rakendada kõigis Lõuna-Eesti koolides. Kui õpilane on läbinud kõik kolm kursust, võib ta õppeaine *lõunaeesti keel ja kultuurilugu* valida koolieksamiks ja sooritada selle uurimistöona.

1. Õppe-eesmärgid

Lõunaeesti kultuuriloo õpetamisega taotletakse, et õpilane:

- teab lõunaeesti kultuuriloos olulisi teoseid ja oskab nimetada kultuurilooliselt tuntud isikuid;
- tunneb huvi lõunaeesti piirkonna kultuuriliste ja keeleliste erinevuste vastu;
- tunneb ja väärtustab Lõuna-Eesti kultuuriloolisi, keelelisi ja usulisi erinevusi;
- mõistab Lõuna-Eesti kultuuriloo osatähtsust Eesti ja Euroopa kultuuriloos;
- väärtustab esivanemate elulaadi ja väärtushinnanguid;
- oskab tänapäeva minevikusündmustega seostada ja näha tänapäeva võimalusi kultuuriloo arengus;
- tunnetab oma oskusi, võimalusi ja vastutust lõunaeesti keele ja kultuuri säilitamisel ja arendamisel;
- oskab piirkondlikus keeles rahuldavalt väljenduda nii kõnes kui ka kirjas;
- omandab harjumuse lugeda lõunaeestikeelseid ilukirjanduslikke, populaarteaduslikke jms tekste.

2. Õppesisu

Mõisted: *kultuurilugu, kirjandushugu, omakultuur, lõunaeesti keel.*

2. 1. Varasem lõunaeestikeelne kiriku- ja koolikirjandus

Kirikukirjandus. XVII sajand: “Agenda Parva” (1622), Joachim Rossihniuse tartukeelne vaimulik käsiraamat (1632). XVIII sajand: Johann Gutsclaff, Hendrik Göseken “Vahtsõnõ testament”. Andreas ja Adrian Virginiuse testamenditõlked. Lõunaeestikeelne katekismus ja lauluraamat (1648). Vaidlused piibli väljaandmisel. Vennastekoguduse vaimulik lõunaeestikeelne kirjavara. Christian Quant.

Tekstinäited. Lugemine ja analüüs. Erinevate ajalooliste ja tänapäevaste piirkondlikus keeles tekstide lugemine. Mulgi, tartu, setu ja võru tekstide võrdlus.

Kooliõpetus, koolikirjandus. XVII sajand: Bengt Gottfried Forseliuse ja Ignatsi Jaagu tegevus. Õpetajate Seminar (1684). Forseliuse õpilaste tegevus. XVIII sajand: Kooliõpetus. Kihelkonna- ja vallakoolid. Riias trükitud lõunaeestikeelne aabits (1741). Koduõpe. Tütarlaste kihelkonnakoolid. Jakob Hurda võrukeelne aabits “Wastne Wõro keele ABD raamat” (1885).

2. 2. Ülevaateemad

Setumaa. Setud: keel, kombestik, usk. Paganlik ja usuline kombestik, tähtpäevad ja traditsioonid. Setumaa taluarhitektuur, käsitöö, toidud ja rahvarõivad.

Rahvalaul: itkud, leelo jms. Setu lauluemad: Miko Ode, Hilana Taarka, Annõ Vabarna.

Muinasasustus. Setumaa Vene tsaaririigi ja Eesti Vabariigi koosseisus. Praegune administratiivne jaotus. Tähtsamad kultuuriloolised vaatamisväärsused. Siberi setud.

Kirjanikud: Jakob Hurt “Setokeste laulud.” Annõ Vabarna, Paulopriit Voolaine, Paul Hagu ja eepos “Peko”; “Setu lugõmik”, “Kodotulõ”. Paul Haavaoksa luule. Kaasaegne kirjandus: Nasta Pino, Madis Mats Kuningas jt.

Mulgimaa. Keelelised ja kultuurilised erijooned; territoriaalne kihelkondlik jaotus. Mulgimaa taluarhitektuur, käsitöö, toidud ja rahvarõivad. Kombestik ja rahvaluule. Laulikud: Kadri Kukk jt.

Ajaloo- ja kultuurilooline ülevaade. Rahvuslik liikumine ja talude päriksostmine. Tuntud kiriku- ja riigitegelased. Seltsitegevus.

Kirjanikud: Ado Reinald, Hendrik Adamson, August Kitzberg, Hella Murrik-Wuolijoki; Herta Laipaik, Nikolai Baturin jt. Tuntud muusikud ja kunstnikud: perekond Kapp, Taulid jt.

Tartumaa. Keelelised ja kultuurilised erijooned; territoriaalne kihelkondlik jaotus. Tartumaa taluarhitektuur, käsitöö, toidud ja rahvarõivad. Kombestik ja rahvaluule.

Ajalooline ja kultuurilooline ülevaade. Tartukeelne varasem kirjasõna. “Wastne Tarto Mah Keele Lauo Raamat” (1648. a). Käsü Hansu nutulaul “Oh! ma waene Tardo liin” (1708. a). Johann Philipp Roth, Gustav Adolf Oldekop “Tarto maa rahva Nädali-leht” (1806. a). Tartukeelne “Wastne testament” (1686. a).

Kirjanikud: Gustav Suits, Mats Traat jt. Tuntud muusikud ja kunstnikud.

Ajalooline Võrumaa. Keelelised ja kultuurilised erijooned; territoriaalne kihelkondlik jaotus. Võrumaa taluarhitektuur, käsitöö, toidud ja rahvarõivad. Kombestik ja rahvaluule. Laulikud: Liis Peltser jt. Usund ja maailmavaade.

Ajaloo- ja kultuurilooline ülevaade. Kirjandus: Johann Gutsclaff “Pikse palve” (1644.a). Vennastekogudused, Mango Hans. Jakob Hurt: rahvaluulekogumine. Hermann Julius Schmaltz.

Kirjanikud: Artur Adson, Juhan Jaik, Raimond Kolk, Jaan Lattik, Karl Ast-Rumor, Bernard Kangro. Muusikud: August Teppo, orelimeistrid Kriisad, Richard Ritsing. Kunstnikud: August Weizenberg, Karl Pärsimägi.

Ajaloolise Võrumaa tänased kultuurikeskused ja -üritused. Võru liikumine. Tänapäeva kirjanikud ja kunstnikud: Kauksi Ülle, Madis Kõiv, Jan Rahman, Merca, Contra, Pulga Jaan; Navitrolla, Albert Gulk. Võrukeelne teater.

Kohustuslik on läbi lugeda üks oma kultuuripiirkonnast pärit kirjaniku teos ja mõned kultuuriloolised lõunaeestikeelsed artiklid ning osata neid analüüsida.

3. Õppetegevus

Kommunikatiivsete oskuste arendamine. Suulise väljendusoskuse arendamine: kahekõned, rollimängud; dramatiseeringud; kõne, referaadi koostamine ja esitamine; arutelus või rühmatöös osalemine; nooremate õpilaste juhendamine; esinemised (luulekavad, näidendid); giidina kodukoha tutvustamine.

Kirjutamisoskuse arendamine: lühikokkuvõtete kirjutamine õpitu põhjal; võrukeelsetele küsimustikele vastamine ja küsimustike koostamine; võrukeelse eluloo koostamine; omaloomingulised kirjatööd, referaat või uurimistöö lõputööna.

Muud tegevused. Õppekursioon ühte Lõuna-Eesti kultuuripiirkonda. Muuseumi või raamatukogu külastamine. Muuseumitund Eesti Kirjandusmuuseumis või Eesti Rahva Muuseumis muuseumi teaduri juhendamisel. Raamatukogutund Tartu Ülikooli raamatu-kogus spetsialisti juhendamisel.

Lõunaeestikeelse referaadi või uurimustöö koostamine. Projekti koostamine rühmatööna kohaliku või piirkondliku kultuurilise ja keelelise eripära tutvustamiseks ning projekti elluviimine. Turismimarsruudi koostamine; giidina kodukoha tutvustamine. Piirkonna koolide ühisprojektid. Uuringutes osalemine (küsitlused, keelejuhtide lindistamine jms). Meediaprojektides (ajakirjandus, raadiosaated, videofilmid) osalemine. Mõttetalgud, diskussioon kohaliku ja piirkondliku eripära tutvustamise ning selle tuleviku teemadel.

4. Õpitulemused (püstkirjas kõigile, kaldkirjas tugevamatele)

Õpilane

- oskab nimetada tähtsamaid piirkondlikke keelelisi ja kultuurilisi erijooni;
- oskab piirkonniti nimetada kultuuriloolisi tähtteoseid ja kultuurilooliselt tuntud isikuid;
- *tuleb lõunaeesti (võru, setu, mulgi, tartu) keeles toime erisugustes suhtlusolukordades;*
- koostab ja esitab referaadi või uurimustöö kultuuriloolistel teemadel;
- kirjutab rahuldaval tasemel lõunaeesti kirjaviisis teksti;
- loeb lõunaeestikeelset ilukirjandust ja *populaarteaduslikke tekste;*
- *saab aru lõunaeestikeelsetest teadustekstidest.*

5. Õppekirjandus

- Kavas on koostada lõunaeesti kultuuriloo õpik koos õpetaja tööraamatuga.